

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

СЕРІЯ “САМ СОБІ РЕПЕТИТОР”

В.М. Когут

УКРАЇНСЬКА МОВА

ДОВІДНИК

ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО і ДПА

Тернопіль
Навчальна книга — Богдан

УДК 811.161.2(03)

ББК 81.2Укр я2

К 57

Серію “Сам собі репетитор” засновано 2007 року

Рецензенти:

старший викладач кафедри документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства
Тернопільського національного економічного універ-
ситету

Вількова Т.Т.

методист Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної освіти

Кондирева М.М.

Когут В.М.

К 57 Українська мова : довідник для підготов-
ки до ЗНО і ДПА. — Тернопіль : Навчальна
книга — Богдан. — 224 с. — (Серія “Сам собі
репетитор”).

ISBN 978-966-10-2796-0 (серія)

ISBN 978-966-10-5215-3

Пропонований довідник має на меті допомог-
ти старшокласникам за короткий час повторити та
систематизувати знання з курсу української мови,
у доступній формі дає поради, як застосовувати їх
при виконанні тестових завдань.

Довідник призначено для вчителів української
мови, старшокласників та всіх, хто готується до
зовнішнього незалежного оцінювання і ДПА.

УДК 811.161.2(03)

ББК 81.2Укр я2

Охороняється законом про авторське право.

*Жодна частина цього видання не може бути використана
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-2796-0 (серія)

ISBN 978-966-10-5215-3

© Навчальна книга — Богдан

ЗМІСТ

Передмова	6
ОСНОВНІ РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ	6
Українська абетка (алфавіт, азбука).....	6
Фонетика.....	7
Голосні та приголосні звуки.....	7
Співвідношення звуків і букв	8
Уподібнення звуків	9
Склад	11
Наголос	11
Орфографія	15
Правила переносу	15
Правила вживання апострофа.....	16
Правила вживання знака м'якшення	17
Правопис приголосних звуків	19
Чергування приголосних звуків.....	21
Подовження приголосних звуків	26
Подвоєння літер	27
Спрощення приголосних.....	31
Правопис голосних	32
Чергування голосних звуків.....	39
Правопис складних іменників	40
Правопис прикладок.....	43
Правопис складних прикметників.....	43
Правопис прислівників.....	51
Правопис прийменників.....	57
Правопис сполучників.....	58
Правопис часток.....	59
Правопис вигуків	64
Правопис великої літери	64
Лексикологія	70
Будова слова	75
Словотвір	80
Морфологія.....	82
Іменник	83

Прикметник	115
Числівник.....	125
Займенник.....	133
Дієслово	136
Дієприкметник	145
Дієприслівник.....	151
Прислівник	154
Прийменник.....	156
Сполучник	158
Частка.....	160
Вигук	162
Синтаксис	164
Словосполучення	164
Речення.....	166
Головні члени речення.....	168
Другорядні члени речення	174
Типи односкладних речень	181
Неповні речення	183
Просте речення (ускладнене)	184
Однорідні члени речення	184
Звертання.....	189
Вставні та вставлені слова, словосполучення, речення	190
Відокремлені члени речення.....	194
Складне речення	196
Складносурядні речення (ССР).....	197
Складнопідрядні речення (СПР)	198
Складнопідрядні речення з кількома підрядними	204
Безсполучникове складне речення (БСР)	206
Складне речення з різними видами зв'язку.....	208
Пряма, непряма, невласне пряма мова	209
Лінгвістика тексту	214
Засоби міжфразового зв'язку	216
Типи мовлення	217
Стилі мовлення.....	218
Вимоги до власного висловлення.....	221
 Список використаної літератури	 223

Передмова

Вимоги до сьогоднішніх випускників досить високі, що спонукає учнів до серйозної підготовки, зокрема і формування вмінь застосовувати набуті знання на практиці.

Поширення нових освітніх технологій дає змогу прогнозувати результат навчальної діяльності.

Пропонований довідник допоможе старшокласникам та абітурієнтам оцінити рівень своєї мовної підготовки, виявити прогалини, узагальнити, систематизувати та самостійно перевірити знання з української мови, застосувати їх у виконанні тестових завдань, передбачених ЗНО.

Посібник має певні особливості:

- в окремий розділ згруповано орфографічні правила, подано короткі словнички, які ілюструють складні випадки написання та наголошення слів;
- для кращого запам'ятовування найважливішої інформації, зокрема винятків, використано мовні конструкції «Увага!», «Не сплутуй», «Запам'ятай», «Не забудь»;
- науковий матеріал подано у доступній формі, вибрано найважливіші відомості з розділів курсу сучасної української мови;
- різні шрифти, розміщення окремого матеріалу у формі таблиць допоможе візуально краще сприймати інформацію.

ОСНОВНІ РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ

РОЗДІЛ	ВИВЧАЄ
графіка	співвідношення звуків і букв
фонетика	звуковий склад мови
орфоепія	правильну вимову
орфографія	правильне написання
будова слова	значущі частини слова (морфеми)
словотвір	способи творення слів
лексикологія	лексичне значення слів
фразеологія	стійкі словосполучення
морфологія	частини мови
синтаксис	словосполучення та речення
пунктуація	розділові знаки
стилістика	стилі мовлення
лінгвістика	зміст і структуру тексту

УКРАЇНСЬКА АБЕТКА (АЛФАВІТ, АЗБУКА)

А Б В Г Ґ Д Е Є Ж З И І Ї Й К Л М Н О
П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я (33).

ФОНЕТИКА

ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Фонетика вивчає **звуковий склад мови**. В українській мові **38** звуків.

Голосні (6) — [a], [o], [e], [u], [i], [y].

Вони бувають *наголошеними* та *ненаголошеними*.

Їх позначаються **10** літерами: **а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї**.

Приголосні (32) поділяють на:

сонорні: [p], [л], [m], [н], [в], [й] — їх відносять до дзвінких;

шумні (всі інші звуки) поділяють на:

дзвінкі [б], [д], [д'], [з], [г], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'];

глухі [п], [т], [т'], [х], [к], [с], [с'], [ш], [ч], [ц], [ц'], [ф].

Увага!

Глухі звуки утворюються лише з шуму, а дзвінкі — з голосу та шуму.

Шиплячі — [ж], [ч], [ш], [дж].

М'які — [д'], [т'], [з'], [с'], [дз], [ц'], [л'], [н'], [р'], [й].

М'які звуки, **крім [й]**, мають тверді відповідники й утворюють пари: *пень*[п *е* н'] — *ночви*[н *о* ч в и *е*].

Запам'ятай: [й] — завжди м'який.

Тверді — [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [г], [к], [х], [т].

Ці приголосні парних м'яких не мають. Лише перед [й] та **я, ю, є**, які позначають один звук, вони можуть бути **пом'якшеними** (напівм'якими).

Таку вимову позначаємо знаком [']: [б' і к], [п' у р е́].

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ

1) **щ** — [шч] → завжди два звуки:
ї — [йі] → *щавель* [ш ч а в е́ л'],
їжа [й і ж а];

2) **дж** — [дж] і [дж]; **дз** — [дз] і [дз] (залежно від слова): *джміль* [дж м' і л'], **але піджак** [п' і д ж а́ к];

3) **я, ю, є** — [йа], [йу], [йе]:

а) на початку слова: *яблуня* [й а́ б л у н 'а],
юнак [й у н а́ к];

б) після голосного: *моє* [м о й е́], *союз* [с о й у́ з];

в) після апострофа: *м'ята* [м й а́ т а],
подвір'я [п о д в' і р й а].

г) після знака м'якшення: *Ньютон* [н' й у́ т о н], *порт'єра* [п о р т' й е́ р а].

УПОДІБНЕННЯ ЗВУКІВ

1. Ненаголошений [e] наближається до [u]:
[с е^е л о́], [с т е^е ж к і́].

2. Ненаголошений [u] наближається до [e]:
[з и^е м а́], [в и^е ш н е́ в о].

3. Ненаголошений [o] перед складом з наголошеним [y] або [i] наближається до [y]: [г о^у л у́ б к а], [к о^у ж у́ х], [с о^у б і́], [т о^у б і́].

4. Дзвінки в кінці слів і перед глухими в середині слова не оглушуються: [ч у б], [г р и б], [р і б к а], [с т е́ ж к а], [к а́ з к а].

А л е:

легко [л е́ х к о], вогкий [в о х к і́ й],

нігті [н і́ х т і́], кігті [к і́ х т і́],

дьюгтю [д і́ о х т і́ у].

5. Глухі перед дзвінками в середині слова вимовляються дзвінко:

просьба [п р о́ з б а], вокзал [в о г з а́ л], лічба [л і́ б ж б а́].

Запам'ятай правопис: айсберг, аякже, Великдень, молотьба, осьде, повсякденний, рюкзак, футбол, якби.

6. [з] у прийменниках і префіксах перед:

а) шиплячими уподібнюється до шиплячих:
з жахом [ж: а́ х о м], безжурні [б е^е ж: у́ р н і́], розжувати [р о ж: у в а́ т и^е];

б) **глухими** вимовляється **глухо**:

з того [с т о г ó], зцідити [с ' ц' і д і́ т и е].

Увага!

В інших випадках префікси **роз-**, **без-** мають подвійну вимову:

розгладила — [р о з г л á д и е л а]

і [р о с г л á д и е л а].

7. Сполучення:

-**пся** вимовляються як [с': а]: б'єшся [б ѝ е́ с': а];

-**жся** — [з'с'а]: намажся [н а м á з'с'а];

-**чся** — [ц'с'а]: морочся [м о р ó ц'с'а];

-**ться** — [ц':а]: сміється [с' м' і ѝ е́ ц': а];

-**жц-** — [з'ц']: ніжці [н' і з'ц' і];

-**шц-** — [с'ц']: пляшці [п л' á с' ц' і];

-**чц-** — [ц']: у яблучці [у ѝ á б л у ц': і].

-**дськ-** — [ц'к]: людський [л' у́ ц'к и ѝ]

-**тськ-** — [ц'к]: карпатський [к а р п á ц'к и ѝ]

8. [ð], [т], [з], [с], [бз], [ц], [н], [л] перед м'якими та пом'якшеними можуть вимовлятися м'яко: безодня [б е^м з ó д'н'а], свято [с'в'á т о], суцвіття [с у ц'в'і'т': а], весняний [в е^мс'н'á н и е ѝ], у казці [у к á з'ц' і], а л е уподібнення за м'якістю **не відбувається** у таких словах: відкіля, схід, змінити, розбір тощо.

Увага!

Подвоєні букви не завжди вимовляються як подовжені звуки: міськком [м' і с'к ó м], Вінниччина [в' і н: и е ч и е н а].

СКЛАД

Запам'ятай! У слові стільки **складів**, скільки **голосних звуків**.

Відкритий склад — закінчується **голосним звуком**.

Закритий склад — закінчується **приголосним звуком**.

Піс-ня (1-й склад закритий, 2-й — відкритий).

НАГОЛОС

Це **посилення голосу** на одному зі складів.

Наголос в українській мові **вільний** (може бути на будь-якому зі складів): *ба́йка, молóчний, дитинча́*.

Увага!

Зі зміною наголосу може змінитися **лексичне** (*а́тлас — атла́с*) і **граматичне** (*се́стри — сестри́*) значення слова.

Посилення голосу на якомусь слові в реченні називається **логічним наголосом**.

Словничок наголосів

Іменники

Бідно́та (збірне), бідно́та (стан), боя́знь, ведме́дця, вередá, веретéно, вигна́ння, ви́года (зиск),

вигóда (зручність), видáння, видання́ (бути на видноті), визнáння, віпа́док, вітра́та, ві́льха, ві́рші, вітчі́м, Водо́хреще, Герасі́м, гороші́на, госте́й, граблі́, громадя́нин, гро́шей, гурко́тнява, дітьми, добу́ток, до́нька, дочка́, жерло́, жолуді́, завда́ння, зага́дка, за́кладка (предмет), закла́дка (дія), за́мазка, зібра́ння, знаме́но, і́кло, іко́нопис, інохі́дь, ка́йло, ка́мбала, катало́г, кіломе́тр, ко́лесо, комиза́, коро́мисло, кочові́ще, кропива́, ку́пиль, мерзло́та, мерзо́та, напі́й, на́ріст, недо́їмка, нена́висть, ніздря́, об'єдна́ння (дія), об'єднання́ (організація), о́біг, обі́рванець, обі́цянка, о́бмін, обру́ч, о́бух, о́гріхи, однолі́ток, озими́на, о́лень, опові́дач, осокá, отáман, пере́вітра́та, пере́пис, підло́та, по́друга, по́зов, по́каз, по́крив, по́милка, приказкі́, при́ятель, про́даж, про́шарок, п'яні́ця, ре́шето, ро́звідка, рукаві́, рука́ва, ру́но, русло́, саночкі́, се́редина, сильце́, смак — сма́ку (р.в.), соломи́нка, спі́на, тано́к, тезко́, терезі́, терно́слив, течія́, тече́ї (мн.), тризу́б, фарту́х, це́нтнер, ці́ган (одн.), цига́н (мн.), Черемо́ш, чорно́зем, чорно́ліс, чорно́слив, шофе́р, щеле́па, щі́пці.

Прикметники

Бадьо́ріший, бере́стяний, валові́й, ва́рена (прикм.), ва́рена (дісприкм.), визво́льний (рух), виші́-ваний, виші́ванка, гла́дкий (рівний), гладкі́й (товстий), добре́нький, карто́пляний, кілька́разовий,

ко́сий, крі́пкий, мозоли́стий, на́званий (дісприкм.), назва́ний (нерідний), новгоро́дський (Новгород), но́вий, одноразо́вий, палацо́вий, пересі́чний (звичайний), пересі́чний (той, що перетинається), пе́чена (дісприкм.), пече́на (прикм.), порядко́вий, прі́сний, рі́нковий, сі́льськогосподарський, соняхо́вий, ставна́ (жінка), фахови́й, цікаве́нький, ча́дний, чергово́й, шаржови́й, щупле́нький, я́сний, юхто́вий.

Дієслова

Бри́кнути (впасти), брикну́ти (хвицьнути), в'я́лити, везті́, весті́, ві́сіти, відобра́зити, відпові́сті, візьмеш, втру́титися, ганьби́ти, дрижимо́, дрижите́, жалі́ти, завести́, загля́нути, задобри́ти, заіржа́вити, заржа́вити, засто́порити, звору́шити (когось), зворуши́ти (щось), зобра́зити, зубо́жити, комизи́тися, мига́ти, мигну́ти, нена́видіти, нести́, несемо́, несете́, па́сти, перетерпі́ти, перчи́ти, печемо́, печете́, плести́, плисти́, поталані́ло, розку́порити, се́рдити, сла́вимо, славі́мо, стрибну́ти, черка́ти, чірка́ти.

Прислівники

Ба́йдуже, без про́сипу, ві́зирцем, водно́раз, водно́час, впо́вні, втри́дорога, втриши́й, голіру́ч, до́біла, допі́зна, досі́та (досхочу́), завви́шки, зазвича́й, запі́вдάρма, запі́вніч, заразо́м, на відча́й,

на́бір, наві́дліг, наві́дмаш, наві́друб, на́вскіс, на́впіл, на́вхрест, наза́хват, навздога́д, нао́дмаш, наперева́ги, напо́хваті, напри́кінці, напропа́ле, наро́зхват, натще́серце, неспро́ста, нізві́дки (з жодного місця), нізві́дки (нема звідки), обі́руч, опо́лудні, поблизу́, поза́торік, попі́друки, ра́зом, руко́паш, спра́віку, спро́ста, шкода́.

Числівники

Два, три, чотири **бра́ти, ра́зи, си́ни**, п'ять і т. д. **браті́в, разі́в, сині́в**, одина́дцять, чотирна́дцять.

Медичні терміни

Абсце́с, азоте́мія, алопа́тія, амнезі́я, ветерина́рія, гідропа́тія, гіперсо́мнія, гіпогліке́мія, диспансе́р, епіле́псія, інсу́льт, ліка́рська (трава), ліка́рський (халат), ме́дикаме́нти, флюорогра́фія.

Іншомовні слова

А́брис (контур), агроно́мія, антипа́тія, апока́ліпсис, асиметрі́я, бу́нгало, гастроно́мія, дози́метрія, експе́рт, інду́стрія, йогу́рт, куліна́рія, літогра́фія, ма́ркетинг, оксі́морон, парте́р, па́сквіль, перипеті́я, піала́, псевдоні́м, симе́трія, синоні́мія, фено́мен, філантро́пія, фо́льга, це́нтнер, юриспруде́нція.